

Explaining the Resistance to Political Compromise and the Reproduction of Polarized and Anti-Peace Political Thought in Iran

Ali Ashraf Nazari¹, Parham Pourramezan²

1- Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: aashraf@ut.ac.ir

2- Researcher, Conflict and Cooperation in the Middle East Research Group, Center for Scientific Research and Strategic Studies of the Middle East, Tehran, Iran. E-mail: parhampourramezan@ut.ac.ir

Date received: 2025/01/17

Date revised: 2025/01/24

Date accepted: 2025/05/25

Doi: 10.22034/ipsan.2025.242787

Extended Abstract

Introduction

Binary or dualistic thinking in Iran's political sphere is a key factor shaping contemporary social and political developments. Rooted in rigid "us versus them" distinctions, this mindset intensifies political and social tensions and undermines dialogue and compromise. Historically, from the Constitutional era to the post-Islamic Revolution period, political differences in Iran have often taken exclusionary and fundamental forms rather than competitive ones, reinforcing political anti-peace. Culturally, absolutist and all-or-nothing discourses within Iran's political culture have fostered polarization, transforming politics into an arena of conflict rather than negotiation. Institutionally, weak civil society, limited independent parties, and concentrated power have further reproduced dualistic thinking by preventing the healthy management of political competition. This process has contributed to declining social trust, erosion of social capital, and the marginalization of rational, dialogue-based political discourse. Additionally, economic crises, social inequalities, and external pressures such as sanctions have intensified political anti-peace by encouraging polarization over rational problem-solving. Given these conditions, the study emphasizes the necessity of a qualitative approach to examine the historical, cultural, and structural roots of dualistic thinking. Reducing political anti-peace and strengthening a culture of dialogue are presented as essential prerequisites for sustainable political, social, and economic development in Iran.

Methodology

The research method of this study is qualitative, aiming to achieve an in-depth and interpretive understanding of dualistic thinking and political anti-peace in Iran.

Qualitative research enables the examination of meanings, discourses, and cognitive patterns of political and social actors within their historical, cultural, and institutional contexts. Accordingly, the primary focus is on understanding how dualistic constructions are formed, reproduced, and stabilized in Iran's political arena, rather than on the quantitative measurement of variables. Data will be collected through the analysis of documents, political and media texts, official statements, and, where possible, semi-structured interviews with experts and political actors. Data analysis will be conducted using approaches such as thematic analysis and discourse analysis in order to identify dominant meaning-making patterns, mechanisms of exclusion, and dualistic logics. To enhance the credibility of the study, strategies including data triangulation, continuous conceptual refinement, and attention to contextual embeddedness will be employed. This qualitative approach allows for a comprehensive and multidimensional portrayal of political anti-peace and provides a basis for deriving both theoretical and practical implications aimed at strengthening a culture of dialogue and reducing political tensions in Iran.

Result and discussion

Political polarization in Iran generates deep social fractures that are difficult to repair, fostering an environment where groups perceive one another as enemies rather than competitors. This dynamic undermines social capital, erodes public trust, and threatens national cohesion, particularly during crises. Polarization fuels extremism and violence, reduces opportunities for dialogue and compromise, and traps society in cycles of conflict that disrupt public security and governance. Institutional consequences include decision-making driven by factional interests rather than expertise, delays in reforms, and systemic inefficiency. Economically, polarization discourages investment, promotes capital flight, and slows growth, while socially and culturally, it fosters disillusionment among the youth, weakens constructive dialogue, and transforms civil society organizations into arenas of conflict. The media contribute to the problem by amplifying factional narratives, and political disputes often spill over into private relationships, further weakening social bonds. Overall, persistent polarization and extremism constitute major obstacles to sustainable development and long-term national progress.

Conclusion

Over the past century, Iran's political and social developments have fostered conditions for dualistic thinking, shaped by rapid modernization, resistance from traditionalist forces, and the Islamic Revolution. Political and social identities have been reconstructed around confrontation and ideological division rather than coexistence, giving rise to a zero-sum public discourse. Post-revolutionary political structures reinforced these divisions, marginalizing moderate currents and extending dualistic patterns into cultural and social spheres, which weakened dialogue and rational deliberation. Structural factors such as economic inequality, institutionalized discrimination, and inefficiencies in resource distribution further intensified polarization, while social media and digital platforms amplified radical and extremist narratives. Psychological needs for belonging and certainty in unstable contexts drove individuals toward simplified, dualistic frameworks, facilitating the rise of charismatic leaders and

polarizing discourses. The persistence of political polarization erodes social capital, undermines public trust, and obstructs sustainable political and social development. Strategies to address these divides include strengthening civil society, promoting inter-discursive dialogue, fostering critical civic education, reforming media practices, and equipping future generations with skills for cooperative, conflict-resolving engagement. Such measures can gradually transition Iranian society from polarization and extremism toward pluralism, dialogue, and resilient social cohesion.

Keywords

Political Identity, Political Institution, Dialogue, Political Practice, Iran.

دلایل امتناع مصالحه سیاسی و شکل‌گیری و بازتولید تفکر دو قطبی و پادصلح سیاسی در ایران

علی اشرف نظری^۱، پرهام پوررمضان^۲

۱- دانشیار، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. ایمیل: aashraf@ut.ac.ir

۲- پژوهشگر گروه کشمکش و همکاری در خاورمیانه، مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه، تهران، ایران، ایمیل: parhampourramezan@ut.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۰۴

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۱۱/۰۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۸

Doi:10.22034/ipsan.2025.242787

چکیده

در دهه‌های اخیر، جامعه ایران شاهد شکل‌گیری و بازتولید الگوی فکری دوگانه‌ساز/دوقطبی به‌ویژه در عرصه سیاست بوده است. این پدیده به عاملی کلیدی در تشدید تنش‌های اجتماعی و تعمیق شکاف میان گروه‌های فکری و جریان‌های سیاسی مختلف تبدیل شده است. با توجه به موارد مذکور، پرسش پژوهش را می‌توان، «چه دلایل و زمینه‌هایی به تقویت و تداوم این الگوی مخرب انجامیده‌اند؟» در نظر گرفت. هدف پژوهش نیز، شناسایی و واکاوی عوامل تاریخی، اجتماعی، فرهنگی و ساختاری است که در رشد تفکر دوگانه‌ساز و در نهایت، گسترش پادصلح سیاسی در ایران نقش داشته‌اند. در این پژوهش فرض بر این است که ساختار متمرکز و غیر منعطف قدرت سیاسی، ضعف نهادهای مدنی مستقل به‌عنوان واسطه‌های گفتگو، شکاف‌های عمیق اقتصادی-اجتماعی و همچنین نقش رسانه‌ها (اعم از رسمی و غیر رسمی) در بازتولید گفتمان‌های تقابلی دخیل بوده است. در پایان این‌طور نتیجه‌گیری شده که دوگانه‌سازی سیاسی در ایران صرفاً محصول رقابت‌های سیاسی گذرانیست، بلکه ریشه در لایه‌های عمیق‌تر ساختارهای اجتماعی و فرهنگی دارد. غلبه گفتمان‌های انحصارطلب و نفی‌کننده «دیگری»، همراه با فقدان ساز و کارهای نهادی دموکراتیک برای مدیریت اختلاف و تسهیل گفتگوی جمعی، چرخه‌ای معیوب ایجاد کرده است. در این چرخه، تقابل‌ها به‌طور مستمر بازتولید شده و پادصلح سیاسی به‌عنوان پیامدی طبیعی و اجتناب‌ناپذیر ظهور می‌یابد. برای خروج از این وضعیت، راهکارهایی همچون تقویت نهادهای مدنی، نهادینه‌سازی آموزش‌های شهروندی مبتنی بر مدارا و تساهل سیاسی و ایجاد بستر برای مشارکت فراگیر و عادلانه تمامی گروه‌های اجتماعی ضروری به نظر می‌رسد؛ تحقق این امر نیازمند تغییر رویکرد حاکمیتی از سیاست‌های مبتنی بر تقابل به سیاست‌های مبتنی بر وفاق است.

واژگان کلیدی: هویت سیاسی، نهاد سیاسی، گفتگو، سیاست‌ورزی، ایران.

مقدمه و طرح مسئله

تفکر دو قطبی/دو گانه‌ساز در عرصه سیاست ایران به‌عنوان یکی از پدیده‌های مهم و تأثیرگذار بر روند تحولات اجتماعی و سیاسی معاصر محسوب می‌شود. این نوع نگرش که مبتنی بر تقسیم‌بندی‌های مطلق و مرزبندی‌های سفت و سخت میان «ما» و «دیگری» شکل می‌گیرد، بستری را برای تشدید تنش‌های اجتماعی و سیاسی فراهم کرده است. واکاوی دلایل و زمینه‌های تاریخی، فرهنگی و ساختاری شکل‌گیری این تفکر می‌تواند به درکی عمیق‌تر از چرایی ظهور و تداوم پادصلح سیاسی در فضای سیاسی ایران بینجامد.

از منظر تاریخی، تحولات سیاسی ایران همواره با نوعی دوگانگی‌سازی همراه بوده است؛ از دوران مشروطه و مجادلات میان سنت و تجدد گرفته تا سال‌های پس از انقلاب اسلامی و کشمکش‌های جناحی. در این فرایند، اختلافات سیاسی صرفاً در سطح رقابت‌های متعارف بروز نیافته، بلکه غالباً به صورت تقابل‌های بنیادین و حذف‌گرایانه ظهور کرده است. همین ویژگی موجب تضعیف فضای گفتگو و مدارا و جایگزینی آن با تعارض و پادصلح سیاسی شده است. در سطح فرهنگی نیز می‌توان ریشه‌های تفکر دوگانگی‌ساز را در سنت‌های فکری و اجتماعی ایران کاوش کرد. وجود گفتمان‌های مطلق‌نگر و سیطره نگرش «همه یا هیچ» در بخشی از فرهنگ سیاسی ایرانی، بستر مناسبی برای رشد رویکردهای افراطی فراهم آورده است. این فرهنگ سیاسی باعث شده عرصه سیاست به جای آنکه فضایی برای گفتگو و توافق باشد، به عرصه‌ای برای ستیز و حذف تبدیل گردد.

از سوی دیگر، ساختارهای نهادی و سیاسی نیز در بازتولید این نگرش نقش مؤثری ایفا کرده‌اند. ضعف نهادهای مدنی، محدودیت احزاب سیاسی مستقل و تمرکز قدرت در دست گروه‌های خاص همگی باعث شده‌اند تا تضادهای سیاسی به جای آنکه مدیریت شوند، به شکلی افراطی تشدید گردند. به عبارت دیگر، عدم نهادینه‌شدن قواعد رقابت سیاسی سالم، عاملی مهم در تقویت دوگانگی‌سازی تلقی می‌شود. این نوع تفکر صرفاً به تنش‌های جناحی محدود نبوده و می‌تواند به بحران اعتماد اجتماعی و کاهش سرمایه اجتماعی در کشور بینجامد. این پدیده موجب شده گفتمان‌های عقلانی و گفتگو محور در سیاست ایران جایگاه خود را از دست بدهند و فضای تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری دچار انحصار و یک‌سونگری شود. از این رو، شناخت ریشه‌ها و عوامل شکل‌گیری این نگرش از ضرورت‌های علمی و عملی برخوردار است.

از منظر اجتماعی نیز، دوگانگی‌سازی به شکل‌گیری گروه‌بندی‌های سفت و سخت و تقسیم جامعه به «ما» و «آنها» انجامیده است. این پدیده علاوه بر تأثیر بر رفتار سیاسی شهروندان، توانایی جامعه را در مدیریت

اختلافات و بحران‌ها کاهش می‌دهد. به همین دلیل، بررسی این مسئله هم برای تحلیل رفتار سیاسی و هم برای طراحی سیاست‌های میان‌مدت و بلندمدت اجتماعی حائز اهمیت است. در نگاهی دیگر پادصلح سیاسی در ایران با عوامل اقتصادی و فشارهای بیرونی نیز مرتبط است. بحران‌های اقتصادی، نابرابری‌های اجتماعی و تحریم‌ها باعث می‌شوند برخی گروه‌ها به جای به کارگیری راهکارهای عقلانی، به دوگانگی‌سازی و تقابل‌های شدید روی آورند. در این راستا، مطالعه ارتباط میان شرایط اقتصادی، فشارهای اجتماعی و تشدید تفکر دوگانه‌انگار می‌تواند به فهم بهتر پیامدهای آن کمک کند. شایان ذکر است این مهم با روش پژوهش کیفی رقم خواهد خورد.

ضرورت این پژوهش از آن جهت آشکارتر می‌شود که کاهش پادصلح سیاسی و تقویت فرهنگ گفتگو، زمینه‌ساز توسعه سیاسی، اجتماعی و اقتصادی پایدار خواهد بود. شناخت عوامل تاریخی، فرهنگی و نهادی شکل‌گیری تفکر دوگانه‌انگار می‌تواند راهکارهای عملی برای سیاست‌گذاران، فعالان مدنی و پژوهشگران فراهم آورد تا مسیر گفتگو، تعامل و همکاری در جامعه تقویت شده و از فرسایش سرمایه اجتماعی جلوگیری شود. همچنین اهمیت این پژوهش در آن است که درک صحیح از زمینه‌های دوگانگی‌سازی و پادصلح سیاسی می‌تواند به سیاست‌گذاران، پژوهشگران و فعالان مدنی کمک کند تا راهکارهایی نو برای بازسازی فرهنگ سیاسی و اجتماعی ایران بیابند. در شرایطی که جامعه ایرانی با چالش‌های متنوعی از جمله بحران اعتماد، مسائل اقتصادی و فشارهای بین‌المللی مواجه است، بررسی این موضوع از اهمیتی دوچندان برخوردار می‌شود، چرا که حل این بحران‌ها بدون مدیریت شکاف‌ها و کاهش پادصلح سیاسی سیاسی میسر نخواهد بود.

ادیات و پیشینه پژوهش

مطالعات پیشینی این پژوهش را به سه شکل می‌توان صورت‌بندی کرد. نخست؛ آثاری که به تاثیر ویژگی‌های شخصیتی، سبک‌های فکری در افراط‌گرایی می‌پردازد، به‌عنوان نمونه ولت^۱ (۲۰۲۵) در پژوهشی با عنوان «فضایل شخصیتی و امید به صلح در پاکستان در مواجهه با افراط‌گرایی مذهبی» این ایده را دنبال می‌کند که افرادی که دارای معیارهایی ذاتی همچون صبر، بخشش، قناعت، امید ذاتی هستند در مقابل افرادی که فاقد این ویژگی‌ها هستند، شانس کمتری برای افراط‌گرایی سیاسی دارند. در نگاهی دیگر نفیس^۲

1 - Wilt

2 - Nafis

(۲۰۲۵) در پژوهشی با عنوان «نقش اسلام در تقویت خانواده برای مقابله با رادیکالیسم و حمایت از تاب‌آوری ملی در اندونزی» بر این امر استوار هستند که اسلام دارای یک سیستم ارزشی جامع در شکل‌دهی خانواده‌هایی است که از نظر معنوی، اخلاقی و اجتماعی قوی است. اگر ارزش‌های اسلامی به طور مداوم در خانواده‌ها اجرا شوند، می‌توانند نسلی با شخصیت مقاوم، مذهبی و توانایی مقاومت در برابر تأثیرات منفی افراطی‌گرایی را در جامعه رشد دهند. در نهایت امرا سایبیک^۱ (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان «چرا مردم افراط‌گرا می‌شوند؟» معتقد است که امروزه در مدل‌های توسعه‌یافتگی، آموزش از جایگاهی والا برخوردار است از این رو شاهدیم که میان خشونت و میزان آموزش‌پذیری افراد رابطه‌ای متناسب برقرار است چنان‌که در مطالعه موردی بر روی داعشی‌ها تصور است افراد جذب شده از کشورهای کم توسعه یافته بیشتر در معرض افراطی‌گرایی قرار دارند.

دوم؛ آثاری که به رشد پادصلح سیاسی و تفکر دو قطبی در بستر تاریخ و سیاست ایران می‌پردازد، به‌عنوان نمونه نظری و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «سیاست دموکراتیک و طرح الگوی شهروندی رادیکال: بازاندیشی در نظریه شانتال موف» این ایده را دنبال می‌کنند که باید میان دموکراسی رادیکال و نقد به ساختارهای موجود تمایز قائل شد و این به آن معناست که انتقاد صرف از نهادها یا سیاست‌ها لزوماً به معنای حمایت از تغییرات بنیادین نیست، بلکه دموکراسی رادیکال با بازنگری اساسی در روابط قدرت و مشارکت مستقیم شهروندان تعریف می‌شود. در نگاهی دیگر امینی و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی با عنوان «تحلیلی بر چرایی رادیکال شدن اعتراضات اجتماعی در ایران (بررسی عوامل ساختاری با نگاهی به چارچوب نظری کریگک پارسونز)» بر این امر استوار هستند که در امر رادیکال شدن باید از تک ساحتی ریشه امر جدا فاصله گرفت؛ در رادیکال شدن اعتراضات اجتماعی در ایران عواملی همچون ساخت تاریخی جامعه، طبقات ناراضی، عوامل روانشناختی ملت و از همه مهم‌تر نگرش حکمرانی به امر اعتراض بروز و ظهور یافته است. در نهایت خدادادی و همکاران (۱۴۰۴) در پژوهشی با عنوان «تأثیر فرایندهای شناختی بر شکل‌گیری نگرش‌های سیاسی رادیکال در میان جوانان» معتقد هستند که گسترش نگرش‌های سیاسی رادیکال می‌تواند پیامدهایی مانند افزایش بی‌ثباتی اجتماعی، کاهش سرمایه اجتماعی و عمیق‌تر شدن شکاف‌های سیاسی و فرهنگی به همراه داشته باشد. بنابراین، مقابله با این پدیده نیازمند ارتقای سواد رسانه‌ای، تقویت توانایی تفکر انتقادی و افزایش شفافیت در سیاست‌گذاری‌ها و حکمرانی است.

سوم؛ آثاری که به نقش فرهنگ، ایدئولوژی و رسانه‌ها در شکل‌گیری تفکر دوقطبی و پادصلح سیاسی می‌پردازد، به‌عنوان نمونه کوئید و همکاران^۱ (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان «افراط‌گرایی، مذهب و بیماری‌های روانی در یک نمونه جمعیتی از مردان جوان» این ایده را دنبال می‌کند تهدیدات تروریسم بین‌المللی با نگرانی در مورد رادیکالیزه شدن و جذب مردان جوان مسلمان در حال افزایش است. مهاجران از کشورهایی که حکومت مؤثری ندارند، ممکن است به راحتی جذب نشوند و با دیدگاه‌های افراطی، رادیکالیزه شوند. با این حال، دیدگاه‌های افراطی ممکن است شامل ناسیونالیسم ملی نیز باشد. از این رو در هر دو زمینه، جنگ ممکن است به‌عنوان یک «هدف عادلانه» تلقی شود. در نگاهی دیگر سسیر^۲ و همکاران (۲۰۰۹) در پژوهشی با عنوان «الگوهای تفکر در افراط‌گرایی ستیزه‌جویانه» بر این امر استوار هستند که با بررسی داده‌های انسانی می‌توان برداشت کرد که در میان این عناصر، برداشت از بحران شامل نقض ارزش‌های مقدس مفروض، همراه با توجیه استفاده از خشونت برای رفع چنین کمبودها وجود دارد. نشانه‌هایی وجود دارد که چنین مضامینی در جمعیت عمومی نادر نیستند و شرکت‌کنندگان در پژوهش نتوانستند خود را به شدت از احساسات و چارچوب‌های موجود در موارد متعصبانه جدا کنند، که این تصور را که تفکر افراط‌گرایان ستیزه‌جو نشان‌دهنده ایده‌پردازی عجیب و غریب است، تضعیف می‌کند. در نهایت کنت^۳ (۲۰۲۵) در پژوهشی با عنوان «شستشوی مغزی، اختلال دوقطبی، هذیان، توهم و اسکیزوفرنی» معتقد است که گروه‌های تروریستی افراط‌گرا با برساخت‌سازی مفاهیم تحت عنوان شستشوی مغزی برای افراد جهانی خیالی می‌سازند که آن جهان شاخص‌های ارزشمند و برتری بر اساس برساخت‌هایی همچون خشونت، افراطی‌گرایی و نابخردی است همین امر سبب می‌شود تا این افراد از جهان واقعی خود فاصله گرفت و اصطلاحاً گرایش به دوقطبی بودن پیدا کنند.

نگارندگان با بررسی آثار پیشینی به این نتیجه رسیدند که دلایل و زمینه‌های شکل‌گیری تفکر دوقطبی / دوگانه‌ساز در ایران را می‌توان در عوامل تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و نهادی جستجو کرد. از منظر تاریخی، تجربه‌های سیاسی ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی و تحولات پس از آن، همواره با کشمکش میان گروه‌های رقیب و تقابل‌های بنیادین همراه بوده که بستر دوقطبی‌سازی را فراهم آورده است. از نظر فرهنگی، گرایش به گفتمان‌های مطلق‌نگر و نگاه «یا همه یا هیچ» در بخشی از سنت سیاسی و اجتماعی

1 - Coid

2 - Saucier

3 - Kent

ایران موجب تشدید نگرش‌های افراطی شده است. در بعد نهادی، ضعف نهادهای مدنی، محدودیت فعالیت احزاب مستقل و تمرکز قدرت در دست گروه‌های خاص، باعث شده که تضادها به جای مدیریت، به شکل افراطی بروز کنند. تفاوت این موضوع با آثار پیشین عمدتاً در تمرکز هم‌زمان بر چند بعد مختلف تاریخی، فرهنگی و نهادی و نیز تحلیل ارتباط مستقیم این عوامل با رشد پادصلح سیاسی در ایران است، در حالی که مطالعات گذشته غالباً تنها به یک بعد خاص، مانند تحولات تاریخی یا تحلیل جناحی، محدود بوده‌اند و کمتر پیوند میان ریشه‌های ساختاری و فرهنگی با ظهور نگرش‌های دو قطبی و افراطی را نشان داده‌اند.

چارچوب نظری (تبیین مفاهیم)

الف - تفکر دوگانه‌ساز^۱

برخی بر این باور هستند که تفکر دو قطبی، یک الگوی فکری است که در آن فرد جهان را تنها در دو قطب متضاد می‌بیند: همه یا هیچ، خوب مطلق یا بد مطلق. در این نگاه، هیچ فضای میانی یا طیف خاکستری وجود ندارد (Iasiello, 2023: 340). در نگاهی دیگر و از نظر روانشناسی، این نوع تفکر یک خطای شناختی محسوب می‌شود که بر اساس آن، آدم‌ها، رویدادها و احساسات، یا به طور کامل «عالی» و یا به طور کامل «فاجعه‌بار» قضاوت می‌شوند. این دیدگاه در واقع نوعی ساده‌سازی افراطی واقعیت است؛ اگرچه ممکن است در لحظه، حس امنیت و قطعیت کاذبی به فرد بدهد، اما در بلندمدت پیامدهای ناخوشایندی مانند تنش‌های درونی، استرس زیاد و آسیب به روابط بین فردی را به دنبال دارد (Satpute, 2016: 1433) و در نهایت معمولاً در دوران پر استرس یا در افرادی که حساس‌تر هستند، این الگوی فکری تشدید می‌شود. کلید رهایی از این ذهنیت، پرورش «انعطاف‌پذیری شناختی» و یادگیری پذیرش طیف‌های میانی زندگی است. تسلط بر این مهارت نه تنها به آرامش بیشتر می‌انجامد، بلکه سنگ‌بنای رشد شخصی و برقراری ارتباطی سالم‌تر و واقع‌بینانه‌تر با خود و دیگران است (Lee, 2023: 254). شایان ذکر است، در این پژوهش از دادن تعریف جداگانه پرهیز کرده و محتوای پژوهش را بر همین اساس پیش خواهیم برد.

ب - قطبی‌شدگی سیاسی^۲

برخی بر این باور هستند که قطبی‌شدگی سیاسی به تمایلی خطرناک اشاره دارد که در آن جامعه به دو اردوگاه کاملاً متضاد و غیر قابل انعطاف تقسیم می‌شود؛ جایی که «ما» در یک سو و «آنها» در سوی دیگر

1 - Binary Thinking

2 - Political Polarization

قرار می‌گیرند و هیچ زمینه مشترکی برای گفتگو یا مصالحه بین این دو قطب متصور نیست. در نگاهی دیگر برخی معتقد هستند که این پدیده، تنها یک اختلاف نظر ساده نیست، بلکه یک فرایند پیچیده اجتماعی و روانی است که در آن، صداها میانه و دیدگاه‌های معتدل به حاشیه رانده می‌شوند. نتیجه این میدان‌داری تقابل‌های شدید، فضایی است که در آن هر گونه پیچیدگی و نگاه میانه نادیده گرفته می‌شود و همه مسائل به صورت «یا این/یا آن» و «با ما یا علیه ما» دیده می‌شوند (Flores, 2022: 2). در نگاهی دیگر برخی دیگر بر از جنبه ساختاری بر این باور هستند که قطبی‌شدگی در نظام‌های سیاسی ریشه دوانده و با تشدید رقابت‌های حزبی کورکورانه، جنگ رسانه‌های یک‌سوگرا و تعصبات ایدئولوژیک، شکاف‌های اجتماعی را عمیق‌تر می‌کند. در چنین فضایی، دشمنی جایگزین گفتگوی سازنده می‌شود و پیامدهای آن گریبان‌گیر کل جامعه می‌گردد؛ اعتماد عمومی تحلیل می‌رود، همبستگی ملی آسیب می‌بیند و کارایی نهادهای حکومتی به شدت کاهش پیدا می‌کند (Lubbers, 2025: 3).

ج- پادصلح سیاسی^۱

افراطی‌گرایی سیاسی به آن دسته از باورها و رفتارهایی گفته می‌شود که از مرزهای پذیرفته‌شده یک نظام سیاسی و اجتماعی فراتر می‌روند. این نگرش، اصول پایه‌ای مانند دموکراسی، حقوق بشر و گفتگو را به کلی نادیده می‌گیرد. افراطی‌گرایان باوری راسخ دارند که تنها راه حل واقعی مشکلات، ایدئولوژی خاص خودشان است و هر گونه مصالحه یا اصلاح‌طلبی را رد می‌کنند. آنها با نگاهی مطلق‌نگر و غیر منعطف، مشروعیت نهادها و قوانین موجود را زیر سؤال می‌برند و خود را فراتر از این چارچوب‌ها می‌دانند (Torcal, 2022: 193). در عمل، افراطی‌گرایی سیاسی می‌تواند به شکل‌های مختلفی مانند تبلیغ نفرت، حذف و طرد دیگران، محدود کردن آزادی‌ها و حتی استفاده از خشونت و ترور برای پیشبرد اهداف خود ظاهر شود. این پدیده عموماً در بستر بحران‌های هویتی، اقتصادی یا سیاسی رشد می‌کند؛ زمانی که گروه‌های افراطی با ارائه راه‌حل‌های ساده ولی رادیکال، سعی در جلب حمایت افراد ناراضی و سرخورده دارند. در نهایت، افراطی‌گرایی خطری جدی برای ثبات جامعه، هم‌زیستی مسالمت‌آمیز و امنیت ملی محسوب می‌شود، زیرا شکاف‌های اجتماعی را عمیق‌تر کرده و هر گونه امکان گفتگوی سازنده و حل صلح‌آمیز اختلافات را از بین می‌برد (Andre, 2015: 192).

د- هویت سیاسی^۱

هویت در نگاهی نخست، پدیده‌ای فردی و شخصی به نظر می‌رسد، اما هنگامی که در بستر محیط اجتماعی و در تقابل با روابط قدرت قرار می‌گیرد، به مفهومی پیچیده‌تر و جمعی تبدیل می‌شود که از آن با عنوان «هویت سیاسی» یاد می‌کنیم. در واقع، هویت سیاسی را می‌توان به‌عنوان یکی از ابعاد مهم و برجسته هویت جمعی در نظر گرفت که ریشه در همان دارد. این بعد از هویت، نمایانگر مجموعه ارزش‌ها، باورها و ایدئولوژی‌های سیاسی است که یک فرد در جامعه خود را به آنها متعهد می‌داند. این ارزش‌ها، اساس و بنیاد مشارکت فرد در امور جامعه و نقش‌آفرینی او در عرصه قدرت را تشکیل می‌دهند. بر این اساس، می‌توان گفت که نگرش و رفتار سیاسی هر شهروند، انعکاسی مستقیم از هویت سیاسی اوست. با در نظر گرفتن این تعریف کلیدی که هویت نشان‌دهنده نگاه و درک فرد از خودش است، می‌توان هویت سیاسی را این‌گونه تعریف کرد «خودپنداری و درکی که یک فرد بر مبنای ایدئولوژی خود، درباره اهداف و آرمان‌های بنیادین جامعه و نیز چگونگی ارتباط و تعاملش با جامعه و نظام سیاسی حاکم پیدا می‌کند» (فتاحی اردکانی، ۱۴۰۲: ۱۲۳).

بحث اصلی و یافته‌ها

۱. نظریه هویت اجتماعی و تمایز حداکثری بیناگره‌ی

یکی از رهیافت‌هایی که بیشتر در میان روان‌شناسان رایج است، نظریه هویت اجتماعی است. این نظریه چشم‌اندازهایی را در حوزه‌های سیاسی و اجتماعی و فرایندهایی که گروه‌ها به واسطه آن با هم دچار تعارض می‌شوند، مطرح می‌کند. این دیدگاه، تمرکز خود را به تمایز میان درون‌گروه و برون‌گروه قرار می‌دهد و بر این ایده استوار است که هویت‌های اجتماعی افراد مبتنی بر گروه‌هایی است که به آن تعلق دارند. از چشم‌انداز افراد، هر گروهی که آنها به آن تعلق دارند، درون‌گروه و هر گروهی که آنها به آن تعلق ندارند، برون‌گروه است. افراد عمدتاً باورهای تحقیرآمیزتری، درباره اعضای گروه‌های بیرونی دارند و نسبت به گروهی که به آن تعلق دارند احساس بهتری دارند. افرادی که با شدت بیشتری خود را به گروه خاصی وابسته می‌دانند، احتمال اینکه به پیش‌داوری علیه افراد و گروه‌های تمایل داشته باشند، بیشتر است. این افراد تمایل دارند تصور کنند که گروه متعلق به آنها، متشکل از افرادی با خصیصه‌های متفاوتی است. نظریه هویت اجتماعی بر نقش بنیادین هویت‌های متنوع اجتماعی نظیر جنسیت، ملیت، طبقه اجتماعی،

قومیت و نژاد تأکید می‌کند که در موقعیت‌های گوناگون برجسته می‌شوند و بر قضاوت اجتماعی و رفتار تأثیر می‌گذارند.

طبقه‌بندی اجتماعی و هویت اجتماعی تا حدی در فرایند ابتدایی تفکیک گروهی به خودی و غیر خودی دخیل است. همراه با این فرایند، حس برتری گروه خودی وجود دارد. بر این اساس، قربانی کردن و یا سرزنش یک گروه غیر خودی به‌عنوان منشاء مشکلاتی که برای گروه خودی رخ می‌دهد، در راستای کلیشه‌سازی و ناشی از ارزیابی‌های اجتماعی است. بعضی از تحلیلگران با استفاده از مفاهیم روان‌کاوی بر این باور هستند که مفهوم فرافکنی می‌تواند این موضوع را توضیح می‌دهد. فرافکنی به معنای نسبت دادن تکانه‌ها یا صفات غیر قابل قبول و سرکوب شده فرد به گروه‌های غیر خودی است و نشان می‌دهد که چرا آنها فرودست تلقی می‌شوند. در این شرایط، خشم سرکوب شده بر سر فرد قربانی خالی می‌شود و گروه قربانی نه تنها تحقیر می‌شود، بلکه همچنین در معرض واکنش‌های شدید خشم، ترس و تنفر قرار می‌گیرد (کاتم و همکاران، ۱۳۸۶: ۲۳۶).

در نظریه تمایز حداکثری^۱ تأکید می‌شود که هویت اجتماعی سازشی میان دو نیاز متناقض است: نیاز به همانندسازی و نیاز به تمایزبخشی؛ افراد تمایل دارند با گروه‌هایی که میان این دو نیاز توازنی حداکثر ایجاد می‌کند، تشخیص یابند. یکی از راه‌های تحقق چنین تمایزی تلقی اعضای درون گروه به صورت منحصر به فرد و متمایز است؛ در حالی که اعضای برون گروه به نحوی مورد ملاحظه قرار می‌گیرد که گویی همه شبیه هم هستند.^۲ در فرایند قالبی‌سازی، گروه‌ها به‌عنوان مجموعه‌ای منسجم و همگن تلقی می‌شوند. به میزانی که گروه‌ها به‌عنوان پدیده‌هایی یکپارچه تلقی می‌شوند که به طور جدی بر اینکه چگونه افراد درباره آن گروه‌ها فکر می‌کنند، تأثیر می‌گذارد و در نهایت، شواهد قابل ملاحظه‌ای برای وجوه متنوعی از فرایندهای ارزیابی و قضاوت فراهم می‌کند (Hamilton et al, 2010: 180).

نظریه هویت اجتماعی توسط هنری تاجفل بسط و توسعه یافت. تاجفل مدعی شد که گروه‌های اجتماعی، منابع مهم هویت هستند و افراد غالباً به طور ضمنی و یا آشکار هویت خود را در ارتباط با گروه خودشان تعریف می‌کنند. در نظریه هویت اجتماعی بر این موضوع تأکید می‌شود که افراد عمدتاً می‌خواهند درباره خود احساسی مثبت داشته باشند و یکی از راه‌های دستیابی به این هدف، پیوستن به گروه‌هایی است که

1 - Optimal Distinctiveness

2 - All the same

هویتی ایجابی^۱ برای آنها به همراه دارد یا ارزش پذیرفته شده گروه‌هایی را که آنها در آن عضو هستند، افزایش می‌دهد. از این رو عمل طبقه‌بندی گروه‌ها و احساس تعلق به گروهی خاص در این طبقه‌بندی‌ها نتیجه طبیعی این امر است. اگر ما خودمان و دیگران را در دسته‌هایی مشخص کنیم و تمایل داشته باشیم تا گروه خودمان را بهتر بدانیم، مبین آن است که ما به نوعی غالباً ارزش‌گذارانه تمایل داریم که تمایز و تفاوت خود را با دیگر گروه‌ها مورد تأکید قرار دهیم (See: Tajfel, 1981).

طبق مشاهدات و تجاربی که تاجفل در مطالعات خویش کسب کرد، این ایده مطرح شد که در شرایطی که دو گروه اساساً با هم تعامل نداشته‌اند، شاهد نوعی جانبداری در ارتباط با گروه خودی و به همان نسبت ستیزش و تخاصم در برابر برون‌گروه هستیم. تاجفل در این باره نقش محرک «احترام به خود»^۲ را مطرح کرد. محرک احترام به خود به معنای احساس هویت‌یابی از طریق گروهی است که خود را دارای جایگاه برجسته‌تری نسبت به دیگران می‌داند یا افراد معتقد هستند که آن گروه چنین مزیت‌هایی را دارد و به آنها اجازه می‌دهد که احترام به خود را تقویت کنند. این محرک، اساسی است که به واسطه آن اعضای یک گروه به نفع خود و در تعارض با گروه‌های دیگر عمل می‌کنند (Patrick Houghton, 2009: 172). طبق نظریه هویت اجتماعی (تاجفل و ترنر)^۳ تعصب و پایداری درون‌گروهی، از جایگاه به نسبت عالی اعضای درون‌گروه حمایت می‌کند و از طریق آن، هویت اجتماعی برای اعضای درون‌گروه فراهم می‌شود و عزت نفس آنها برآورده می‌شود. در همین راستا هاگ و آبرامز^۴ دو نتیجه از فرضیه عزت نفس می‌گیرند: ۱- جانبداری موفقیت‌آمیز درون‌گروهی، عزت نفس را تقویت می‌کند؛ ۲- انگیزه عزت نفس، کشش به سمت برون‌گروه را بی‌اثر می‌کند (Abrams & Hogg, 1990).

نظریه تمایز بیناگروهی، اخیراً بسط و توسعه یافته است. این نظریه، رهیافتی امتزاجی است که نظریه هویت اجتماعی، نظریه شناخت-توسعه‌گرا، و برخی یافته‌های تجربی را با هدف فهم نگرش‌های قومی درهم ادغام کرده است. طبق گزاره‌های این نظریه، تقسیمات درون‌گروهی در صورتی توسعه می‌یابد که بعد اجتماعی از حیث روان‌شناختی با اهمیت شود. چهار مؤلفه مرتبط با این اهمیت یافتگی که زمینه‌ای روان‌شناختی دارند و به شدت بر نوع رفتار با اقوام دیگر اثر می‌گذارند عبارت هستند از: اهمیت ادراکی گروه‌ها، اندازه برابر

1 - Positive Identity

2 - Self-Esteem

3 - Tajfel & Turner

4 - Hogg & Abrams

گروه، طبقه‌بندی آشکار عضویت گروهی، و احساس تمایز ضمنی (Bigler & Liben, 2006: 38-39). طبقه‌بندی بر حسب عضویت درون گروهی موجب احساس نوعی شباهت و همانندی در میان اعضا می‌شود و افرادی که درون یک گروه هستند به این همانندی شناخت پیدا می‌کنند. اعتماد نه در ارتباط با گروه‌های بیرونی، بلکه در رابطه با گروه درونی رشد می‌یابد. گسترش اعتماد، توجه و احترام، همکاری و همدلی با اعضای گروه نه اعضای بیرون از گروه رشد می‌یابد. اعضای گروه شکل اولیه تبعیض را بر پایه جانبداری گروهی تا ابعاد فعالانه تهاجم و اهانت به گروه‌های دیگر پی‌ریزی می‌کنند (Ibid: 579).

«وامیک ولکان» و همکارانش^۱ در کتاب «نیاز به داشتن دشمنان و بیگانگان»، ولکان از ایده کلاسیک فروید درباره «شکاف و تفرقه»^۲ استفاده کرد. بر این اساس، ما تمایل داریم که جهان را به دو بخش «خوب» و «بد» تقسیم کنیم، این وجوه را درونی یا فرافکنی کنیم و از دیگران متنفر شویم. در این حالت تلاش می‌کنیم تا دشمن خود را محکوم کنیم و هر چیزی را که در درون خود به صورتی غیر قابل قبول می‌یابیم، به آنها تسری دهیم. در واقع، ما وجوه غیر قابل پذیرش خودمان را به جهان خارج فرافکنی می‌کنیم. از این رو نسبت به دشمنان احساس عصبانیت و نفرت می‌کنیم. این چیزی است که به سطح ناخودآگاه ما رسوخ می‌کند و اغلب نسبت به آن آگاهی نداریم. به تعبیر دیگر، اساساً استدلال درباره ناخودآگاه، برای سنجش اعتبار آن دشوار است. به علاوه چنان که «سیرل وایت»^۳ بیان می‌کند، مشکلات زمانی پیچیده‌تر می‌شود که بتوان به سادگی از سطح فردی به سطح گروهی تغییر موضع داد. گروه‌ها، پویایی‌های خاص خود را دارند و نمی‌توان آنها را به سادگی حاصل جمع افراد دانست (Patrick Houghton, 2009: 175-176; Volkan, 1988:34).

در چارچوب این دیدگاه، ما در جهانی تقسیم شده^۴ بر پایه مؤلفه‌هایی نظیر مذهب، ملیت، ایدئولوژی سیاسی، نژاد، قومیت طبقه اجتماعی و بسیاری از عوامل متمایزکننده دیگر زندگی می‌کنیم. این گروه‌بندی‌های اجتماعی هویت و زندگی ما را شکل داده و با ترسیم مؤلفه‌های هویت و حد و مرزها، و همچنین با ایجاد معنا و هویت در زندگی، عزت نفس ما را به وجود آورده و متأثر از برخی عوامل نظیر پذیرش، تعلق و پشتیبانی اجتماعی، قواعد، هنجارها، ارزش‌ها و باورها احساس تمایز از دیگران را در ما

1 - Vamik Volkan and His Colleagues

2 - Splitting

3 - Searle White

4 - Polarized

فزونی می‌بخشند (Stephan et al, 2009: 43). تصورات قالبی هنگامی بیشتر تقویت می‌شود که اعضای درون‌گروه آن را پشتیبانی کرده و یا اعضای برون‌گروه با آن مخالفت کنند (Haslam, 2011: 369).

۲. سرمایه اجتماعی به مثابه پیوندی ضعیف؛ جامعه‌ای شکننده و پیوندهای در حال

افول

سرمایه اجتماعی، در گسترده‌ترین معنای خود، به شبکه‌های مبتنی بر اعتماد، هنجارهای جمعی و کنش‌های داوطلبانه میان اعضای یک جامعه اشاره دارد. هرچه این سرمایه غنی‌تر و عمیق‌تر باشد، ظرفیت جامعه برای مدیریت چالش‌ها و پشت سر گذاشتن بحران‌ها افزایش می‌یابد. با این حال، در جامعه امروز ایران، این سرمایه عمدتاً در قالب «پیوندهای ضعیف» و محدود متجلی شده است؛ به این معنا که اعتماد، عمدتاً به حلقه‌های صمیمی خانوادگی و دوستان نزدیک محدود گشته و به نهادهای عمومی و ارتباطات فراخ‌تر اجتماعی تسری پیدا نکرده است. این وضعیت، نشان‌دهنده نوعی شکنندگی در ساختار اجتماعی است.

زمانی که روابط و پیوندهای اجتماعی از دایره خویشاوندان و نزدیکان فراتر نرود، فضای عمومی با گسست و بی‌اعتمادی فزاینده‌ای روبه‌رو می‌شود. نتیجه چنین شرایطی، تضعیف نهادهای مدنی، کاهش دادن مشارکت‌های اجتماعی و گسترش روند انزوای فردی است. در چنین فضایی، افراد تمایل کمتری برای همکاری‌های جمعی از خود نشان می‌دهند و در عوض، ترجیح می‌دهند بر منافع فردی و کوتاه‌مدت خود متمرکز شوند. این فرسایش تدریجی پیوندهای اجتماعی قوی، بستری مساعد برای رشد پادصلح سیاسی و افزایش قطبی‌شدن در جامعه فراهم می‌کند.

یک جامعه با سرمایه اجتماعی شکننده، در برابر بحران‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی آسیب‌پذیر است. کوچک‌ترین تنش یا اختلاف نظر می‌تواند به سرعت به شکاف‌های عمیق دامن بزند و واکنش‌های احساسی و غیر عقلانی را دامن بزند. در چنین بستری، پادصلح سیاسی به‌عنوان پاسخی سریع و ساده به احساس ناامیدی و بی‌اعتمادی گسترده رشد می‌کند. این پدیده تنها به عرصه سیاست محدود نمی‌شود، بلکه در سبک زندگی، روابط روزمره و حتی الگوهای مصرف فرهنگی نیز تأثیر خود را بر جای می‌گذارد.

همچنین، گروه‌ها و جریان‌های افراطی با سوءاستفاده از خلأ اعتماد عمومی، خود را به‌عنوان جایگزینی برای نظم موجود معرفی می‌کنند. آنها با وعده احیای عدالت، بازسازی هویت یا برقراری امنیت، توجه و حمایت بخشی از جامعه را جلب می‌کنند؛ حتی اگر راهکارهای پیشنهادی‌شان مبتنی بر خشونت یا حذف دیگران

باشد. در حقیقت، پادصلح سیاسی بیش از آنکه زاده ایدئولوژی‌های منسجم باشد، محصول فقدان پیوندهای اجتماعی مستحکم و ناتوانی در ایجاد فضای گفتگو و سازش است.

بازسازی سرمایه اجتماعی در چنین موقعیتی نیازمند اقدامات اساسی و بلندمدت است؛ از بازاندیشی در نظام آموزشی و ترویج مهارت‌های گفتگو و همکاری جمعی گرفته تا استقرار شفافیت نهادی و تحقق عدالت اجتماعی. تنها از طریق افزایش اعتماد به نهادهای عمومی و تقویت شبکه‌های مشارکت مدنی می‌توان پادصلح سیاسی را مهار کرد و جامعه‌ای باثبات‌تر و تاب‌آور ساخت. سرمایه اجتماعی نیرومند نه تنها از بروز واکنش‌های تند جلوگیری می‌کند، بلکه به مردم توانایی می‌بخشد تا در مواجهه با بحران‌ها، به جای توسل به انفعال یا خشونت، راه‌حل‌های جمعی و مسالمت‌آمیز بیابند. از دیدگاه جامعه‌شناختی، هر چند پیوندهای ضعیف در برخی شرایط می‌توانند امکان دسترسی به منابع و اطلاعات جدید را فراهم کنند، اما در جامعه‌ای که پیوندهای قوی و پایدار رو به زوال باشند، این ضعف به بحران مشروعیت و ازهم‌گسیختگی منجر می‌شود.

۳. بحران عدالت اجتماعی در ایران؛ نقش نابرابری‌های طبقاتی

بحران عدالت اجتماعی در ایران به یکی از چالش‌های اساسی تبدیل شده که نه تنها نابرابری اقتصادی، بلکه شکاف فرهنگی بین طبقات مختلف جامعه را نیز تشدید کرده است. زمانی که شهروندان احساس کنند فرصت‌ها و منابع به صورت ناعادلانه توزیع شده‌اند، نارضایتی عمومی گسترش می‌یابد و این نارضایتی، بستری برای رشد اندیشه‌های افراطی فراهم می‌آورد، چرا که در چنین شرایطی، گروه‌های مختلف به دنبال راه‌حل‌های سریع و رادیکال برای مسائل خود می‌گردند. نتیجه این روند، افزایش قطبی شدن جامعه و عمیق‌تر شدن فاصله بین طبقات برخوردار و محروم است (Aghajanian, 2009: 217).

وقتی شکاف طبقاتی گسترش پیدا می‌کند، احساس بی‌صدایی و نادیده گرفته شدن در میان اقشار کم‌درآمد تقویت می‌شود. این سرخوردگی، زمینه را برای گرایش به سمت گروه‌ها و ایدئولوژی‌های تندرو فراهم می‌کند، چرا که این جریان‌ها معمولاً با وعده تغییرات سریع و اجرای فوری عدالت، برای بسیاری جذاب به نظر می‌رسند. از سوی دیگر، طبقات مرفه نیز ممکن است برای حفظ موقعیت و امتیازات خود، به سمت مواضع انحصاری و محافظه‌کارانه سوق پیدا کنند. این تقابل، نه تنها شکاف موجود را عمیق‌تر می‌کند، بلکه امکان گفتگو و تعامل سازنده بین گروه‌های مختلف اجتماعی را نیز کاهش می‌دهد.

یکی از پیامدهای مهم بحران عدالت اجتماعی، کاهش اعتماد عمومی به نهادهای حکومتی و قوانین است. هنگامی که مردم سیستم حاکم را ناعادلانه ببینند، ترجیح می‌دهند خارج از چارچوب‌های رسمی به دنبال احقاق حق خود بروند و در این میان، ممکن است گروه‌های رادیکال را به‌عنوان راهکاری برای مشکلات خود در نظر بگیرند. چنین وضعیتی به تقویت پادصلح سیاسی چه در عرصه سیاسی و چه در حوزه اجتماعی منجر شده و در بلندمدت، ثبات و انسجام ملی را با تهدید جدی مواجه می‌کند.

در چنین فضایی، افراد و گروه‌ها بیش از پیش به هویت‌های طبقاتی یا قومی خود پناه می‌برند. با تضعیف اعتماد به نهادهای رسمی، شبکه‌های غیر رسمی، احزاب کوچک و گروه‌های ایدئولوژیک جایگزین می‌شوند و این خود به کاهش فضای گفتگو و مصالحه کمک می‌کند. پادصلح سیاسی در چنین شرایطی، اغلب پاسخی به نابرابری و سرخوردگی اجتماعی تلقی می‌شود: از یک سو، گروه‌های محروم ممکن است برای جلب توجه و احقاق حقوق خود، به اقدامات تند و خشونت‌آمیز روی آورند، و از سوی دیگر، گروه‌های برخوردار نیز با اتخاذ مواضع سخت‌گیرانه‌تر، چرخه تشدید اختلافات را ادامه می‌دهند.

در بلندمدت، تداوم بحران عدالت اجتماعی و افزایش قطبی شدن، می‌تواند رشد اقتصادی و توسعه فرهنگی جامعه را نیز تحت تأثیر قرار دهد. اختلافات عمیق اجتماعی، همکاری و سرمایه‌گذاری مشترک را دشوار می‌کند و در نهایت، منافع عمومی قربانی کشمکش‌های طبقاتی می‌شود. بدون اصلاحات ساختاری و کوشش جدی برای کاهش نابرابری‌ها، احتمال افزایش پادصلح سیاسی و دو قطبی شدن جامعه بیشتر خواهد شد و انسجام ملی به مرور تضعیف می‌گردد.

۴. نسبت میان ایران و قدرت‌های جهانی؛ روایتی از پیوند و وابستگی در تاریخی

وابستگی تاریخی ایران به قدرت‌های خارجی، ریشه در دوره‌هایی دارد که ساختارهای سیاسی و نظامی ضعیف، امکان حفظ تمامیت ارضی و حاکمیت ملی را با دشواری مواجه ساخته بود. از سده نوزدهم میلادی به این سو، ایران به عرصه رقابت دو امپراتوری بزرگ، یعنی روسیه تزاری و بریتانیا، تبدیل شد. عهدنامه‌های گلستان (۱۸۱۳) و ترکمانچای (۱۸۲۸)، نه تنها موجب انفکاک بخش‌هایی از قلمرو تاریخی ایران گردید، بلکه زمینه‌ساز نفوذ فزاینده این قدرت‌ها در امور داخلی کشور شد. این روند با انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ و تقسیم ایران به حوزه‌های نفوذ روسیه و بریتانیا به اوج خود رسید و دخالت مستقیم قدرت‌های بیگانه در سیاست و اقتصاد ایران را نهادینه کرد. این فرایند تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ادامه یافت؛ رویدادی که با مشارکت فعال سازمان‌های اطلاعاتی آمریکا و بریتانیا علیه دولت قانونی دکتر محمد مصدق به وقوع پیوست و

خاطره‌های تلخ از وابستگی و تحمیل اراده خارجی را در حافظه جمعی ایرانیان تثبیت نمود (کشاوری شگری و اسفندیاری، ۱۴۰۲: ۱۲۹).

در پی کودتای مذکور، وابستگی ایران به قدرت‌های خارجی وارد مرحله کیفی جدیدی گردید. رژیم پهلوی دوم برای تثبیت حاکمیت خود، به حمایت همه جانبه سیاسی، نظامی و اقتصادی ایالات متحده متکی شد. حضور گسترده مستشاران نظامی، سلطه شرکت‌های نفتی غربی و وابستگی فناورانه و سرمایه‌ای، رابطه‌ای نابرابر بین ایران و قدرت‌های جهانی ایجاد کرد. اگرچه این ارتباطات به مدرن‌سازی نسبی زیرساخت‌های کشور انجامید، اما در ادراک عمومی، به مثابه نقض حاکمیت ملی و تداوم وابستگی تحمیلی تفسیر شد (سلطانی احمدی و پورقنبر، ۱۴۰۳: ۲۷۹-۲۷۸).

تجربیات تاریخی مذکور، به‌عنوان یکی از عوامل بنیادین شکل‌گیری انقلاب ۱۳۵۷ عمل کرد. جریان‌های سیاسی و مذهبی مختلف، وابستگی رژیم پهلوی به ایالات متحده را خیانت به استقلال کشور قلمداد کرده و شعارهای ضد استعماری و ضد امپریالیستی را محور گفتمان خود قرار دادند. پیروزی انقلاب اسلامی را می‌توان واکنشی به دهه‌ها مداخله خارجی تلقی کرد؛ انقلابی که با شعار «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی» و تأکید بر اصل «نه شرقی، نه غربی»، عزم خود را برای قطع هر گونه وابستگی به بلوک‌های قدرت جهانی نشان داد. این گفتمان استقلال‌طلبانه، تا به امروز به‌عنوان یکی از ارکان هویت سیاسی جمهوری اسلامی ایران تداوم یافته است (صباغ کلجاهی و اشرفی، ۱۴۰۳: ۴۶-۴۵).

با این حال، تداوم فشارهای بین‌المللی و اعمال تحریم‌های همه جانبه پس از انقلاب، به تقویت این ذهنیت تاریخی کمک کرده است. از جنگ هشت ساله عراق علیه ایران که با پشتیبانی گسترده قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای از رژیم بعث همراه بود، تا تحریم‌های اقتصادی چند دهه اخیر، جامعه ایران همواره خود را هدف فشارهای سیستماتیک خارجی احساس کرده است. این شرایط موجب شده تا بخشی از بدنه اجتماعی و ساختار سیاسی کشور، برای صیانت از استقلال ملی، به سمت مواضع سخت‌گیرانه و در مواردی رادیکال سوق یابد. بنابراین، تاریخ پر فراز و نشیب مداخلات خارجی، کماکان در تعیین چارچوب‌های سیاست‌گذاری و کنش‌های سیاسی ایران نقش تعیین‌کننده ایفا می‌کند.

این تجربیات تاریخی، ذهنیت عمومی و گفتمان نخبگان سیاسی ایران را به گونه‌ای شکل داده که با بدبینی عمیقی به نقش‌آفرینی قدرت‌های خارجی می‌نگرند. این تصور که منافع ملی و تمامیت ارضی ایران بارها قربانی رقابت‌ها و مطامع قدرت‌های بزرگ شده، به ایجاد حساسیتی بالا نسبت به هر گونه نفوذ بیرونی

انجامیده است. چنین حساسیتی در طول زمان، به بخشی جدایی‌ناپذیر از هویت سیاسی ایران تبدیل شده و در قالب گفتمان ضد استعماری و استقلال‌محور، در ادبیات سیاسی دوره معاصر تجلی یافته است. در چنین بستر تاریخی-فرهنگی، پادصلح سیاسی را می‌توان تا حد زیادی پاسخی رادیکال به تجربیات گذشته تلقی کرد. هنگامی که جامعه مکرراً احساس کند حاکمیت و هویت ملی آن مورد تهدید و تحریف قرار گرفته، طبیعی است که جریان‌های سیاسی با اتخاذ مواضع تند و ضد نفوذی، بتوانند پایگاه اجتماعی قابل توجهی کسب کنند. بنابراین، رادیکالیسم در ایران تا حد زیادی ریشه در تاریخ دارد؛ تلاشی برای طرد هر شکل از وابستگی و بازسازی هویت ملی از طریق مقاومت سخت در برابر دخالت خارجی. اگرچه این کنش افراطی، واکنشی قابل درک به سلطه تاریخی است، اما می‌تواند به انزوای بین‌المللی، تشدید تنش‌های داخلی و تضعیف روندهای توسعه‌ای و اصلاحی بینجامد.

۵. پیامدهای دوقطبی‌سازی و پادصلح سیاسی در جامعه ایرانی

وقتی جامعه ایران در دام دوقطبی‌سازی سیاسی گرفتار می‌شود، شکاف‌های عمیقی در بافت اجتماعی آن پدیدار می‌شود که به سادگی ترمیم نمی‌پذیرد. در چنین فضایی، به جای گفتگو و جستجوی راه‌های تفاهم محور، افراد و گروه‌ها به سمت قطب‌های متضاد گرایش پیدا می‌کنند و یکدیگر را نه رقیب، که دشمن می‌پندارند. این نگرش، علاوه بر کاهش شدید سرمایه اجتماعی، اعتماد عمومی را نیز به شدت تضعیف می‌کند و در مواقع بحرانی، همبستگی ملی را با آسیب‌های جبران‌ناپذیری روبه‌رو می‌سازد. یکی از بارزترین پیامدهای این وضعیت، رشد افراطی‌گرایی و خشونت است؛ چه در قالب کلامی و چه در اشکال فیزیکی. وقتی هر گروه، طرف مقابل را تهدیدی برای هویت و موجودیت خود بداند، فضایی سراسر بی‌اعتمادی و خصومت شکل می‌گیرد و امکان هر گونه مصالحه یا سازش از بین می‌رود. در نتیجه، جامعه در چرخه‌ای از تنش و تقابل گرفتار می‌شود که آرامش و امنیت روانی مردم را به طور جدی مختل می‌کند. این پدیده بر کیفیت حکمرانی نیز تأثیر منفی می‌گذارد. دولت‌ها و نهادهای حکومتی به جای پرداختن به مسائل اساسی و خدمت‌رسانی به مردم، بخش عمده‌ای از انرژی و زمان خود را صرف مقابله با رقبا و جبهه‌گیری‌های سیاسی می‌کنند. در چنین شرایطی، تصمیم‌گیری‌ها بیش از آنکه بر پایه کارشناسی و عقلانیت باشد، بر اساس ملاحظات جناحی صورت می‌گیرد که نتیجه آن، عقب‌افتادگی اصلاحات ضروری و افزایش ناکارآمدی سیستماتیک در ایران است.

بی‌ثباتی ناشی از دوقطبی‌سازی، اقتصاد را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. فضای ملتهب و غیر قابل پیش‌بینی سیاسی، موجب فرار سرمایه‌ها، کاهش سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی و عدم تمایل بخش خصوصی به فعالیت می‌شود. این وضعیت در نهایت به کاهش رشد اقتصادی و تحت‌الشعاع قرار گرفتن معیشت عمومی منجر خواهد شد. در بعد فرهنگی و اجتماعی نیز این شکاف‌ها تأثیرات عمیقی بر جای می‌گذارند. نسل جوان که در معرض کشمکش‌های دائمی قرار می‌گیرد، دچار یأس و سرخوردگی می‌شود و روحیه تحمل تضارب آرا و گفتگوی سازنده در جامعه تضعیف می‌گردد. حتی نهادهای مدنی و احزاب که باید بستر همکاری و تعامل باشند، به عرصه تقابل و تخاصم تبدیل می‌شوند و نقش واسطه‌گری اجتماعی خود را از دست می‌دهند.

رسانه‌ها نیز در چنین فضایی از مسیر اصلی خود منحرف شده و به جای ایفای نقش اطلاع‌رسانی بی‌طرفانه، به ابزاری برای تبلیغات جناحی و تخریب حریف تبدیل می‌شوند. این امر نه تنها اعتماد عمومی به رسانه را کاهش می‌دهد، بلکه دامنه شایعات و اخبار نادرست را نیز گسترش می‌دهد. تأثیر این اختلاف‌ها حتی به حریم خصوصی و روابط بین فردی نیز کشیده می‌شود. وقتی سیاست به کانون خانواده و دوستی‌ها نفوذ کند، ممکن است اختلاف نظرهای سیاسی به تنش‌های عاطفی و حتی گسست روابط بینجامد که در نهایت پیوندهای اجتماعی را سست و آسیب‌پذیر می‌کند.

در مجموع، تداوم دوقطبی‌سازی و افراطی‌گرایی، مهم‌ترین مانع در مسیر توسعه پایدار و پیشرفت همه‌جانبه کشور محسوب می‌شود. جامعه‌ای که درگیر منازعات بی‌حاصل سیاسی است، توان تمرکز بر اهداف بلندمدت و سرمایه‌گذاری روی ظرفیت‌های انسانی و اقتصادی خود را از دست می‌دهد و در نتیجه، رونق پیشرفت در حوزه‌های مختلف با رکود و ایستایی مواجه خواهد شد.

جدول شماره ۱. آسیب‌شناسی حکمرانی در بستر افراط و دو قطبی

چالش‌های ناشی از حکمرانی	بعد حکمرانی
تشدید نزاع‌های جناحی، کاهش مشروعیت نهادها، تضعیف انسجام ملی	سیاسی
افزایش شکاف طبقاتی و فرهنگی، کاهش سرمایه اجتماعی، گسترش بی‌اعتمادی متقابل	اجتماعی
فرار سرمایه، کاهش سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، کندی رشد و رکود اصلاحات اقتصادی	اقتصادی
تضعیف روحیه مدارا، سرخوردگی نسل جوان، افزایش تعصب و خشونت کلامی	فرهنگی
گسترش تبلیغات جناحی، تضعیف بی‌طرفی رسانه‌ها، رشد شایعات و بی‌اعتمادی به اطلاعات رسمی	رسانه‌ای
سیاسی‌کاری در تصمیم‌گیری، کاهش کارآمدی دولت، ناتوانی در اجرای سیاست‌های کلان	نهادی
تنش و شکاف در روابط خانوادگی و دوستانه، فرسایش انسجام اجتماعی خرد	خانوادگی
افزایش احتمال خشونت‌های خیابانی، تحریک احساسات تندروانه، تهدید ثبات و نظم عمومی	امنیتی

(نگارندگان)

نتیجه

تحولات سیاسی و اجتماعی ایران در سده اخیر، بستر مناسبی برای شکل‌گیری الگوهای تفکر دو قطبی فراهم کرده است. تجربه مدرنیزاسیون شتابزده دوران پهلوی، همراه با مقاومت جریان‌های سنت‌گرا و وقوع انقلاب اسلامی، جامعه را در معرض شکاف‌های ایدئولوژیک عمیقی قرار داد. در چنین شرایطی، هویت‌های سیاسی و اجتماعی بیش از آنکه بر مبنای هم‌زیستی و تعامل تعریف شوند، در چارچوب تقابل و دوگانگی بازسازی شدند. این فرایند به تدریج موجب شکل‌گیری گفتمانی مبتنی بر منطق صفر و یکی در عرصه عمومی شد.

ساختار سیاسی دوره پس از انقلاب، با تأکید بر مرزبندی‌های ایدئولوژیک، فضای محدودکننده‌ای برای ظهور و فعالیت طیف‌های میانه‌رو ایجاد کرد. گفتمان رسمی با ارائه تقسیم‌بندی‌هایی همچون «خودی» و «غیر خودی»، به بازتولید الگوهای دوگانه‌ساز کمک کرد. این گونه تقسیم‌بندی‌ها که تنها به حوزه سیاست محدود نماند و به عرصه‌های فرهنگی و اجتماعی نیز تسری یافت، موجب شد تا اختلاف‌نظرهای عادی به تضادهای هویتی غیر قابل تحمل تبدیل شوند. در نتیجه چنین وضعیتی، عقلانیت گفتگو محور تضعیف و جای خود را به تقابل‌های جبهه‌ای و خصمانه داد.

از منظر جامعه‌شناسی سیاسی، می‌توان به نقش عوامل ساختاری همچون نابرابری‌های اقتصادی، تبعیض‌های نهادینه شده و ناکارآمدی نظام توزیع منابع در تشدید این فرایند اشاره کرد. هنگامی که بخش‌هایی از جامعه احساس محرومیت و بی‌عدالتی می‌کنند، تمایل بیشتری به جذب در گفتمان‌های رادیکال و افراطی از خود

نشان می‌دهند. در مقابل، گروه‌های ذی‌نفع و برخوردار نیز برای حفظ موقعیت خود، به سمت مشروعیت‌سازی ایدئولوژیک و مواضع سخت‌گیرانه حرکت می‌کنند. این چرخه تعارض‌آمیز، به تعمیق بیشتر دوقطبی‌ها و تضعیف امکان دستیابی به اجماع ملی منجر می‌شود.

در دو دهه اخیر، رسانه‌ها و به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی با قدرت دادن به صداها و قطب‌ها و رادیکال، سهم قابل توجهی در تشدید افکار عمومی دوقطبی شده داشته‌اند. الگوریتم‌های حاکم بر پلتفرم‌های دیجیتال، با برجسته‌سازی اختلافات و ترویج روایت‌های افراطی، فضای لازم برای گفتگوی سازنده و عقلانی را محدود کرده‌اند. در چنین شرایطی، جریان‌های میانه‌رو به حاشیه رانده شده و عرصه عمومی به تدریج به تصاحب دو سر طیف فکری درمی‌آید. این پدیده رسانه‌ای به فرو کاستن مصنوعی جامعه به دو اردوگاه متعارض دامن می‌زند.

از منظر روان‌شناسی اجتماعی نیز می‌توان اشاره کرد که نیاز افراد به تعلق گروهی و احساس امنیت روانی در شرایط بی‌ثباتی، آنان را به سوی پذیرش گفتمان‌های ساده‌ساز و دوگانه‌گرا سوق می‌دهد. در بستر بی‌اعتمادی به نهادهای رسمی، افکار عمومی به دنبال روایت‌های قطعی و بدون ابهام می‌گردد. این جستجو برای یافتن یقین، زمینه مساعدی برای رشد رهبران کاریزماتیک و جریان‌های افراطی فراهم می‌کند. در نتیجه، فضای سیاسی به جای بازتاب دادن پیچیدگی و چندگانگی واقعیت اجتماعی، به عرصه‌ای برای تقابل خیر و شر نمادین تبدیل می‌شود.

در سخن پایانی گفتنی است که پدیده دوقطبی‌سازی و پادصلح سیاسی در ایران حاصل برهم کنش عوامل تاریخی، ساختاری و فرهنگی است. تداوم این وضعیت نه تنها مانع تحقق توسعه سیاسی و اجتماعی می‌شود، بلکه سرمایه اجتماعی را نیز به طور فزاینده‌ای تحلیل می‌برد. راهبردهای کاهش این شکاف‌ها می‌تواند شامل تقویت نهادهای مدنی، ترویج گفتگوی بین‌گفتمانی و گسترش آموزش سیاسی مبتنی بر تفکر انتقادی باشد. تنها از طریق بازتعریف هویت‌های جمعی در چارچوبی فراگیر و چند صدایی می‌توان امکان عبور از جامعه‌ای دوقطبی و افراط‌زده را فراهم آورد. در این مسیر، نخبگان فکری و سیاسی نقشی کلیدی و تعیین‌کننده ایفا می‌کنند. اگر این گروه زبانی گشوده و رویکردی مبتنی بر مدارا و پذیرش تکثرگرایی را در پیش گیرند، می‌توانند به‌عنوان الگویی برای بدنه جامعه عمل کرده و از تداوم و بازتولید الگوهای خشونت‌آمیز و انحصارطلبانه جلوگیری کنند. در کنار آنان، رسانه‌ها اعم از سنتی و دیجیتال نیز مسئولیتی سنگین بر عهده دارند. رسانه‌ها می‌توانند با پرهیز از بزرگ‌نمایی و اغراق در نمایش شکاف‌های اجتماعی

و با تمرکز بر ارزش‌ها و نقاط مشترک، بستری برای یک بازنگری و گفتگوی جمعی فراهم آورند. در فضایی که چنین رویکردی حاکم باشد، شهروندان احساس می‌کنند که صدایشان شنیده می‌شود و این احساس به تقویت تعلق اجتماعی و اعتماد جمعی آنان می‌انجامد.

از سوی دیگر، طراحی و بازنگری در نظام‌های آموزشی و فرهنگی نیز از ضروریات این گذار است. این نهادها باید به گونه‌ای سامان یابند که مهارت‌های ضروری برای زندگی جمعی، از جمله توانایی حل مسالمت‌آمیز تعارضات، احترام به حق تفاوت دیگری و تقویت روحیه همکاری را در افراد نهادینه کنند. تجهیز نسل‌های آینده به چنین مهارت‌هایی به آنان امکان می‌دهد تا در مواجهه با اختلاف‌نظرها به جای فرار به انزوا، تکفیر یا حذف طرف مقابل، به دنبال یافتن زمینه‌های مشترک و خلق راه‌حل‌های نوین باشند. این تغییر اگرچه تدریجی و نیازمند زمان است، اما تحولی بنیادین محسوب شده و مسیر گذار از جامعه‌ای چندپاره و پرتنش به سوی جامعه‌ای منسجم، گفتگوپذیر و متکی بر سرمایه اجتماعی غنی و پایدار را هموار خواهد ساخت.

فهرست منابع

منابع فارسی

- خدادادی، ح.؛ نوری اصل، ا. (۱۴۰۴). تأثیر فرایندهای شناختی بر شکل‌گیری نگرش‌های سیاسی رادیکال در میان جوانان. فصلنامه شناخت پژوهی مطالعات سیاسی، ۲(۱)، ۱۴۴-۱۲۲.
- سلطانی احمدی، م.؛ پورقنبر، م. ح. (۱۴۰۳). بورژوازی کمپرادور و دولت ملی‌گرا: رشیدیان‌ها علیه مصدق. دوفصلنامه علمی تاریخ ایران، ۱۸(۱)، ۲۹۶-۲۶۷.
- شاهملکی، خ.؛ امینی، پ.؛ حیدری، ج. (۱۴۰۳). تحلیلی بر چرایی رادیکال شدن اعتراضات اجتماعی در ایران (بررسی عوامل ساختاری با نگاهی به چارچوب نظری کریگ پارسونز). فصلنامه علوم سیاسی، ۲۷(۱۰۸)، ۲۲۱-۱۸۱.
- صباغ کلجاهی، ح.؛ اشرفی، ا. (۱۴۰۳). بررسی نسبت فرهنگ سنتی با تجدد در دیدگاه علی شریعتی. فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۸(۶۶)، ۶۰-۴۳.
- فتاحی اردکانی، ح. (۱۴۰۲). تبیین مؤلفه‌های سازنده هویت سیاسی از منظر نهج‌البلاغه. فصلنامه سیاست متعالیه، ۱۱(۳)، ۱۱۹-۱۳۴.
- کاتم، م. و همکاران (۱۳۸۶). مقدمه‌ای بر روان‌شناسی سیاسی. ترجمه سید کمال خرازی و جواد علاقبند راد. تهران: نشر جهاد دانشگاهی.
- کشاورز شکری، ع.؛ اسفندیاری، ا. (۱۴۰۲). مقایسه کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و کودتای ۱۸ تیر ماه ۱۳۵۹ نوژه با استفاده از طرح شبیه‌ترین نظام‌ها؛ ارائه چارچوب مفهومی تحلیل کودتا. فصلنامه انقلاب پژوهی، ۱(۱)، ۱۵۳-۱۲۴.

- نظری، ع. ا؛ نیاز آذری، ب. (۱۴۰۱). سیاست دموکراتیک و طرح الگوی شهروندی رادیکال: بازاندیشی در نظریه شانتال موف. فصلنامه سیاست، ۵۲(۲)، ۶۰۸-۵۸۱.

منابع غیر فارسی

- A. Flores, J.C. Cole, S. Dickert, K. Eom, G.M. Jiga-Boy, T. Kogut, R. Loria, M. Mayorga, E.J. Pedersen, B. Pereira, E. Rubaltelli, D.K. Sherman, P. Slovic, D. Västfjäll, & L. Van Boven, Politicians polarize and experts depolarize public support for COVID-19 management policies across countries, *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.* 119 (3) e2117543119, **Doi:10.1073/pnas.2117543119**
- Aghajanian A. Ethnic Inequality in Iran: An Overview. *International Journal of Middle East Studies*. 1983;15(2):211-224. **Doi:10.1017/S0020743800052284**
- Ah Hyeon Lee, A Ra Lee. (2023). The Relationship between Anger Rumination and Interpersonal Problems of College Students: The Moderating Effect of Cognitive Flexibility. *The Journal of Learner-Centered Curriculum and Instruction*, 23(6), 249-262. **Doi:10.22251/jlcci.2023.23.6.249.**
- Andre, V. (2015). Merah and Breivik: A Reflection of the European Identity Crisis. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 26(2), 183-204. **Doi:10.1080/09596410.2015.1015246**
- Bigler, S. Liben, L.S (2006); A developmental Intergroup Theory of Social Stereotypes and Prejudice, *Advances in Child Development and Behavior*. Vol.34, pp.34-39. **Doi:10.1016/S0065-2407(06)80004-2.**
- Billig, M., Abrams, D., & Hogg, M. A. (1991). Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances. *Contemporary Sociology*, 20(6), 944. <https://doi.org/10.2307/2076221>
- Coid JW, Bhui K, MacManus D, Kallis C, Bebbington P, Ullrich S. Extremism, religion and psychiatric morbidity in a population-based sample of young men. *British Journal of Psychiatry*. 2016;209(6):491-497. **Doi:10.1192/bjp.bp.116.186510**
- Hamilton D. L. et al (2010); The Role of Ethnicity in Stereotyping processes and parameters. In *Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. Edited by Todd Nelson. New York: Psychology press. **Doi:10.4135/9781446200919**
- Haslam, Alexander et. al. (2011); Stereotyping and Social Influence. *British Journal of Social Psychology*, 32: 369- 99. **Doi:10.1111/j.2044-8309.1996.tb01103.x.**
- Houghton, D.P (2009); *Political Psychology Situations, Individuals, and Cases*, London, Routledge. **Doi:10.4324/9780203362624**
- Iasiello, M., van Agteren, J., Ali, K., & Fassnacht, D. B. (2023). Positive psychology is better served by a bivariate rather than bipolar conceptualization of mental health and mental illness: a commentary on Zhao & Tay (2022). *The Journal of Positive Psychology*, 19(2), 337-341. **Doi:10.1080/17439760.2023.2179935**
- Kent, S.A. (2025). Brainwashing, Bipolar Disorder, Delusions, Hallucinations, and Schizophrenia. In: *Psychobiography's and Godly Visions*. Palgrave Macmillan, Cham. **Doi:10.1007/978-3-031-98451-8_2**
- Lubbers, M., Bukowski, M., Christ, O., Jaspers, E., & van Zalk, M. (2025). The Impact of Social Norms on Cohesion and (De)Polarization. *Social Inclusion*, 13, Article 10984. **Doi:10.17645/si.10984**
- Nafis, A. A. Z., Andi Aderus, Darussalam Syamsuddin, & M. Napis Djuaeni. (2025). The Role of Islam in Strengthening the Family to Countering Radicalism to Support National Resilience in Indonesia. *AL-MUTSLA*, 7(1), 297-310. **Doi:10.46870/jstain.v7i1.1548**

-
- Sabic-El-Rayess, A. (2021). How do people radicalize? *International Journal of Educational Development*, 87, 102499. **Doi:10.1016/j.ijedudev.2021.102499**
 - Satpute, A. B., Nook, E. C., Narayanan, S., Shu, J., Weber, J., & Ochsner, K. N. (2016). Emotions in “Black and White” or Shades of Gray? How We Think About Emotion Shapes Our Perception and Neural Representation of Emotion. *Psychological Science*, 27(11), 1428-1442. **Doi:10.1177/0956797616661555**
 - Saucier, G., Akers, L. G., Shen-Miller, S., Knežević, G., & Stankov, L. (2009). Patterns of Thinking in Militant Extremism. *Perspectives on Psychological Science*, 4(3), 256-271. **Doi:10.1111/j.1745-6924.2009.01123.x**
 - Stephan, Walter G. et al (2009); Intergroup Threat Theory, in ***Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*** Edited by Todd D. Nelson, New York: Psychology Press. **Doi:10.4324/9781841697772**
 - Tajfel, H. (1981). Human groups and social categories. *Human Groups and Social Categories*. London: Cambridge University Press. Retrieved from <http://www.csepe.hu/elearning/cikke/tajfel.pdf>
 - Torcal M, Magalhães PC. Ideological extremism, perceived party system polarization, and support for democracy. *European Political Science Review*. 2022;14(2):188-205. **Doi:10.1017/S1755773922000066**
 - Volkan, Vamik (1988); ***The Need to Have Enemies and Aliens: form Clinical Practice to International Relationships***, Northvale, NJ: J. Aronson.
 - Wilt, J. A., Anjum, G., Exline, J. J., & Saritoprak, S. (2025). Character virtues and hope for peace in Pakistan in the face of religious extremism. *The Journal of Positive Psychology*, 1–12. **Doi:10.1080/17439760.2025.2510479**